

PAESTUM

Een klassieke "Grand Tour" door Italië mag niet voorbijgaan aan een van de zuiverste uitingen van de klassieke Griekse bouwkunst: de grote tempel voor "Neptunus" (hoewel hij eigenlijk aan Hera gewijd was) in wat nog overblijft van de stad van Poseidon. Want dat is toch de bedoeling van zo'n rondrit: ervaren hoe je alle aspecten van wat we de "Westerse" cultuur noemen op het schiereiland kan verkennen: zelfs een reis naar Griekenland moet dan niet meer zonnig: dat de best bewaarde Griekse tempels o.a. in Italië staan, is niet zomaar een boutade!

Eigenlijk was Paestum maar een stichting "in de 2de graad". De stad is immers op het einde van de 7de E. v. C. niet rechtstreeks vanuit Griekenland gesticht, maar door de inwoners van een Griekse kolonie in het Zuiden van Italië: Sybaris. Ongeveer in die tijd is er even ten N. van Paestum, aan de monding van de Sele, het in de ganse Oudheid door beroemde heiligdom voor Hera Argiva opgericht. Je vindt in het museum van Paestum de schitterende metopen van die tempel.

De stad, die **Poseidonia** werd genoemd, werd al snel het centrum van de bloeiende landbouweconomie en handel in de Sele-vlakte: haar tempels getuigen van die rijkdom. Het verhaal gaat dat de straten 's avonds verlicht waren, en dat je geen hanen mocht houden in het stadsgebied: ze moesten je 's morgens maar eens ...

Rond 400 v. C. kwam de stad in de handen van de omwonende Lucaniërs, en in 273 v. C. van de Romeinen, die haar **Paestum** noemden. Van dan af was Paestum een van de trouwste bondgenoten van Rome, ook in de moeilijkste momenten van de Punische oorlogen. Zo boden ze Rome financiële en militaire hulp na hun zware

Basilica

De hoofdtoegang tot de "scavi" bevindt zich vóór de zgn. tempel van Neptunus, die, samen met de zgn. Basilica in een "temenos" (een tempelomheining) is opgenomen, tegen de zuidelijke stadsmuur aan.

We spreken van een "zogenaamde" Basilica: de eerste archeologen uit de 18de E. hebben haar die naam gegeven, omdat ze niet goed raad wisten met de zuilenrij, centraal in de "cella". Zij dachten dat dit, naar Romeins model, een vorm was van een indeling in "beuken". Daarbij vonden ze niet onmiddellijk een aanwijzing van de godheid aan wie deze tempel was gewijd.

Ondertussen zijn die aanwijzingen er wel - en zelfs overvloedig! -: het was een tempel voor **Hera**. Maar die naam is een eigen leven gaan leiden, net zoals die van de 2 andere grote Dorische tempels van Paestum.

Het is in ieder geval de oudste tempel van de stad en dateert van kort na 550 v. C. En dat kan je zien, zeker omdat je kan vergelijken: de tempel van Neptunus staat er vlak naast. Zo staan de zuilen veel dichter bij mekaar: voor een (op 20 cm. na!) gelijke frontbreedte zijn er hier 9 zuilen nodig, tegenover 6 bij de tempel van Neptunus. En in tegenstelling tot de latere, meer klassieke, schema's tel je precies dubbel zoveel zuilen in de lengte: 18 (de

Paestum

nederlaag bij Cannae, en bevoorraden ze de Romeinse troepen die in Tarentum door Hannibal belegerd werden. De aanwezigheid van Rome in Paestum is dan ook nadrukkelijk betuigd: de thermen, het Forum, de Italische tempel en het Amfitheater zijn daar de uitdrukking van.

Tegen het einde van de keizertijd schoot ook hier het Christendom wortel: tenminste vanaf de 5de E. was Paestum een bisschopsstad, en de tempel van Ceres was omgebouwd tot kerk. Maar de algehele ontreddering in de vroege Middeleeuwen en natuurlijke fenomenen - zoals een negatief "bradisisme", waardoor de kuststrook lichtjes verzakte t.o.v. de zee - hielpen de hele waterhuishouding van de zone om zeep. Er ontstonden moerassen, en de malaria deed de gekrompen bevolking naar de meer gezonde berghellingen in de buurt verhuizen. In de 11de E. is materiaal van hier gebruikt bij de bouw van de Dom van Salerno.

Toen de koning van Napels tegen het einde van de 18de E. een berijdbare weg liet aanleggen (de huidige "Statale") werden de ruïnes, in de beste romantische traditie, "herontdekt". Eerst werden de grote tempels "opgegraven" en bestudeerd. Later - en dat loopt nog steeds - werden de andere wijken van de stad onderzocht. Het hele stadsgebied ten W. van de "Statale" en binnen de 5 tot 7 m. dikke stadsmuren is één grote archeologische zone. Het resultaat is een van de meest suggestieve opgravingsterreinen van Italië met een haast perfecte "mix" van Romeins en Grieks. In combinatie met het mooie (relatief moderne) museum is een bezoek aan Paestum een van absolute hoogtepunten van je Italië-reis: geniet ervan!

hoekzuilen worden in elke richting geteld).

Het onpare aantal "in front" is waarschijnlijk de oorzaak van de latere "interpretatieproblemen". Zo staan er daardoor 3 in de pronaos (de ruimte voor de cella), zijn er 2 "zij"toegangen tot de cella en vraagt men zich af waar het cultusbeeld moet gestaan hebben: de centrale zuilengaanaderij maakt een beeld in het midden van de achterwand eigenlijk "onzichtbaar"!

Die "Dorische" zuilen (ze zijn alle 50 origineel!) zijn overigens het meest sprekende teken van de "ouderwetsheid" van deze constructie. Zij vertonen een opvallende "entasis", "opzwellings", kort onder de al even opvallend "ingedrukte" echinus (het ronde verbindingsstuk tussen de "abacus" - de vierkante dekplaat die de architraaf draagt - en de zuilschacht). De zuilen krijgen zo een haast "organisch" karakter: ook menselijke spieren zwellen op en buigen door onder zware lasten! Ook de bladerkrans, vlak onder de echinus, wijst erop dat dit een erg vroege tempel is.

Van een fronton zijn geen sporen bewaard. Voor de tempel zie je, zoals gebruikelijk bij antieke tempels, een groot altaar van 21 op 6 m.

Tempel van Neptunus

Ook deze benaming is, zoals we al zegden, niet correct: ook dit is een tempel voor Hera, met name Hera Argiva (dezelfde dus als bij het heiligdom aan de monding van de Sele), de godin van de vruchtbaarheid en het moederschap. Maar de traditie heeft haar rechten, en ook wij zullen hem zo noemen. Nu is deze vergissing niet zo ongewoon. In een eerste fase beschikte men niet over de duizenden votiefbeeldjes die men ondertussen heeft opgegraven. Daarbij is deze tempel ongetwijfeld de meest imposante van Paestum, en was Paestum dan niet de stad van de God van de zee: Poseidon of Neptunus?

Deze tempel dateert van rond 450 v. C., de periode waarin ook het Parthenon gebouwd is, en is één van de zuiverste uitingen van de Dorische bouwkunst. Hij is daarbij één van de best bewaarde Griekse tempels. Zijn charme heeft hij niet enkel van de zuiverheid van zijn lijnen, maar ook het materiaal geeft er een aparte kleur aan. De travertijn is iets zachter dan die van de andere gebouwen en geeft aan de tempel een bijna verguld patine, dat vooral in ochtend- en avondlicht de tempel doet "gloeien". Je kan daarbij zelfs met je handen de aparte verwerking ervan voelen als je er langs wandelt (hier kan dat nog!).

Het is een klassieke peripteros (een cella met een zuilenrondgang) met een pronaos (een voorhal voor de cella) en een opisthodomos (een analoge uitbouw aan de achterkant van de cella). Hij meet goed 24 m. op 60. Niet enkel alle zuilen (6 op 14) zijn bewaard, maar ook de architraaf erboven, de fries van triglifien en metopen daárboven, en de afsluitende kroonlijst en fronton zijn (quasi) intact gebleven. In de (verhoogde) cella zie je de duidelijke resten van de cellawand en van de 2° rij (kleinere) zuilen die het dak ondersteunden. En ook de pijlers op het uiteinde van de cellawanden zijn goed bewaard. Als je goed kijkt, zie je zelfs de aanzet tot een trap die erin verwerkt was om de zolder en het dak te

Zone van het Forum

Voor de tempel van Neptunus moet je het pad volgen dat naar het N. loopt, en waar je sporen van een Romeinse bestrating kan zien. Zo kom je op het Forum, het rechthoekige Romeinse marktplein van 150 op 57 m., dat (bijna) volledig omgeven was door een wandelgalerij, en goeddeels op de oorspronkelijke (Griekse) agora was gebouwd.

Als je het Forum langs links, de zuidelijke rand, afwandelt, stap je eigenlijk in het verlengde van de "decumanus (maximus)", de klassieke Oost-West hoofdstraat van elke Romeinse of geromaniseerde stad. Even verder snijdt deze straat de andere hoofdas: de "cardo maximus". De meest opvallende constructie hier is een centraal gelegen langwerpig gebouw met halfzuilen tegen de wanden en een halfcirkelvormige exedra, duidelijk bedoeld om mensen te laten zitten. Het was waarschijnlijk de curia, de raadzaal van de stad. Anderen zien er een basilica in.

Paestum

onderhouden.

Maar het is vooral de harmonie van de "lijnen" die hem zo bijzonder maakt. De zuilschachten, die direct op het stilobaat (het tempelplatvorm) staan, zijn 2,5 m. hoger dan die van de basilica, met een diameter van 2,7 m. beneden en 1,5 m. boven. Ze "zwellen" niet meer op, zoals in de basilica, en ook de echinus is niet meer ingedrukt. Dat ze het werk zijn van "1ste klas-ingenieurs", blijkt uit de optische correcties die hier, net als bij het Parthenon in Athene, zijn aangebracht. Zo zijn de hoekzuilen niet rond maar (heel) licht ovaal: van welke hoek je ze ook bekijkt: ze passen perfect in de lange en de korte zijde. Diezelfde hoekzuilen staan ook niet voor de volle 100 % in het lood: de perspectief-correctie eist dat ze boven (opnieuw heel) licht naar buiten hellen. En waar de architraafstenen in principe in het midden van de zuilschachten bij mekaar aansluiten, schuiven ze naar de hoekzuilen toe naar buiten op: zo voorkom je dat die hoekzuilen half buiten de tempel zouden uitsteken!

Buiten de "architectonische" versiering, zoals de triglifgleuven en de kleine druipstenen daaronder, is er geen ornamentatie bewaard. De metopen op de fries zijn om de een of andere reden niet gebeeldhouwd, en ook op de binnenkant hiervan is er, anders dan bijv. in de beroemde Parthenonfries, geen reliëfsculptuur aangebracht. En of er in de frontons beelden gestaan hebben is al evenmin duidelijk, laat staan welke en uit welk materiaal ze zouden gemaakt zijn.

Vóór deze tempel vind je zelfs 2 altaren: het meest dichtbij is het kleinste, dat door de Romeinen in de 3de E. v. C. is opgericht. Dwars door het oude altaar, dat zo breed was als de tempel zelf, hadden zij een waterafvoerleiding aangelegd.

De belangrijkste gebouwen staan aan de overkant, de noordzijde. Vlak tegenover de "curia" ligt een Italische tempel uit het begin van de "Romeinse" periode ($\pm$ 270 v. C.). Naar alle waarschijnlijkheid moet hij geïnterpreteerd worden als een "Capitolium": een aan Jupiter, Juno en Minerva opgedragen heiligdom, ter bescherming van de stad. Zoals in Pompei, Ostia en zovele andere steden werd deze tempel "op" het Forum gebouwd. Ook al is er niet veel meer dan het podium van bewaard, er staan hier voldoende origineel Griekse tempels in de buurt om het verschil te merken. Dit hoge podium is maar van één zijde (de Forumkant) via een trap bestijgbaar. Er is geen pronaos, en aan de achterkant staan helemaal geen zuilen. De zuilen naast de cellawand (waarvan er een aantal gebruikt zijn in het bisschoppelijke paleis van Salerno) dienen dus voor niet veel meer dan voor ornament.

Naast deze tempel, en ten dele eronder, ligt een vierkant gebouw met trappen rond een cirkelvormige open ruimte. Men neemt aan dat dit het comitium was, de (officiële

plek van samenkomst voor de burgers). Het is zo goed als zeker dat deze constructie ouder is dan de tempel. Schuin hierachter ligt het **Amfitheater**. Heel anders dan in Pompeï, waar het aan de rand van de stad ligt, ligt het hier in het centrum. Het is maar voor de helft opgegraven (de "Statale" loopt er dwars over heen), maar toont ook

Via Sacra

Vlak voorbij het Forum, naar het W., kan je naar die andere hoofdstraat wandelen, de cardo, die hier de **Via Sacra** heet. Het was langs deze weg dat de jaarlijkse processies naar het Hera - heiligdom bij de monding van de Sele vertrokken. Deze straat is 9 m. breed en met stukken kalksteen geplaveid. Net zoals in Pompeï kan je de sporen van karrenwielen in de bestrating zien, en zijn er ook verhoogde trottoirs aangelegd. Het kruispunt met de "decumanus" wordt gemarkeerd door 2 zuilen.

Van hier moet je de cardo naar het N. volgen. Hij wordt hier wat smaller en zal verderop zelfs 2 haakse bochten nemen, vooraleer hij stilaan "oplost". Aan de westelijke kant zie je de (lage) resten van een uitgebreide woonwijk. Her en der zijn er nog opgravingen bezig (geweest). Rechts van je, aan de oostelijke kant, zie je sporen van een grote constructie, met er binnenin een **natatio**, een zwembad, omgeven door een porticus, waarvan je de zuilbasissen nog kan zien. Het is duidelijk een "palaestra", een sportcentrum voor de jeugd. Ook hier is de overeenkomst met Pompeï opvallend, maar net zoals het amfitheater ligt deze palaestra midden in de stad.

Voorbij de dubbele haakse bocht is er, opnieuw rechts, een kleine omheining, een "temenos" of heilige ruimte

Tempel van Ceres

Van op de Via Sacra vind je je weg wel naar de 3° grote Dorische tempel die Paestum rijk is. Al bij het binnenrijden van Paestum heb je hem gezien (hij ligt niet ver van de noordelijke stadswal), en hij is eigenlijk nooit helemaal uit het gezicht, waar je je ook bevindt op het opgravingsterrein. Ook hier klopt de traditionele benaming niet. Dozen vol votiefmateriaal en zelfs een vaasfragment met haar naam laten er niet de minste twijfel over bestaan dat deze tempel toegewijd was aan **Athena**.

In de tijd moet hij gesitueerd worden tussen de 2 andere in: einde 6de E. v. C. Zoals de Basilica en de tempel van Neptunus is het een "peripteros"-tempel (met zuilenrondgang) op een hoog stilobaat. Ook al zijn de zuilen slanker dan in de Basilica, en is hun verhouding "klassieker" (6 op 13), toch vertonen ze nog een duidelijk zichtbare "éntasis" (zwellings), is de "echinus" (het kussen) ingedrukt en hebben de kapitelen dezelfde versiering. De

Museum

Ongeveer tegenover de ingang tot de opgravingen bij de tempel van Ceres bevindt zich het vrij recent gebouwde Museum (1952). Je kan er met hetzelfde (waarschijnlijk gratis) ticket binnen, en het zou zonde zijn om het niet te doen.

Paestum

zo voldoende duidelijk hoe je je het moet voorstellen. De smalle ovaal, de buitentrap naar de bovenste rijen (met daarbuiten nog een rij pijlers), de hoge keermuur en de overdekte gang: het is er allemaal. De grote boog, die toegang geeft tot de arena, is terug opgebouwd.

van ± 18 op 15 m. Binnenin zie je, uitgegraven in de rotsbodem, een **onderaards heiligdom**. Dit "tempeltje", dat volledig onder de grond zat en uit de late 6de E. v. C. dateert, is in 1954 intact aan het licht gekomen. Het is 4,4 m. lang, 3,3 breed en 2,25 m. hoog, en heeft een zadeldak dat met grote gebakken dakpannen is afgedekt. Dit heiligdom heeft duidelijk al van bij zijn oprichting onder de grond gezeten: het heeft geen toegang en is ook nooit geopend geweest. De tempelinhoud is dan ook ongemeen interessant: je kan ze bezichtigen in het museum. Men heeft er 5 ijzeren spiezen in aangetroffen, een groot soort "barbecue-spiezen", die bij een of ander offer zijn gebruikt: er zaten nog resten verbrand vlees aan! Daarnaast stonden er langs de wand (die met een verfijnd stucwerk was versierd) 8 grote bronzen vazen (6 "hydriae" en 2 amforen), die gevuld waren met honing (ook daarvan zie je een "stuk" in het museum). Er stond tenslotte nog een prachtige attische zwartfigurige amfoor. Het is duidelijk dat hier een of meerdere "chthonische" (d.i.: "(onder)aardse") god(heden) werd(en) vereerd: Hera als onderaardse vruchtbaarheidsgodin, die erg veel lijkt op Persephone. Of waren het kleinere, plaatselijke godheden?

architraaf is bewaard, maar van de fries van metopen en triglyfen zijn alleen (stukken van) de Oost- en West-gevel te zien. Ook de frontons zijn maar gedeeltelijk, en in een erg slechte staat tot ons gekomen. Een opmerkelijk (want uniek) detail is dat de boorden rond de frontons (de "geisa") schuin zijn.

De cella (als je d'er al bij kan!) is erg eenvoudig: zo is er bijv. geen opisthodomos (achterbouw). De diepe pronaos werd gedragen door 8 Ionische (!) zuilen, waarvan de basis nog zichtbaar is: deze tempel is een uniek vb. van vermenging van 2 "stijlen"! Enkele stukken van de zuilschachten en 2 kapitelen (de oudste Ionische kapitelen in Italië) kan je in het museum zien.

Tegen de Zuid-wand van de cella zijn bij de opgravingen 3 vroeg-christelijke graven teruggevonden: in de vroege Middeleeuwen was de tempel omgebouwd tot kerk!

Opsommen wat er zoal te zien is, is heus niet onze bedoeling. Wij willen wel je aandacht trekken op wat deze opstelling voor bijzonders te bieden heeft.

Zo zijn er om te beginnen de **metopen** van de al vaker genoemde tempel van Hera bij de monding van de Sele. Je kan in zekere zin zeggen dat zij het (voorstel van het) museum vorm hebben gegeven. Rond een centrale binnenzaal heeft men immers de fries geplaatst van dit Heraion, die je, o.a. vanop de open verdieping, zeer goed kan bewonderen. Deze fries vormt één van de belangrijkste vb. van de archaïsche Griekse beeldhouwkunst. Het is aandoenlijk hoe men er nog niet in slaagt de figuren op een natuurlijke wijze af te beelden: de benen, armen en hoofden zijn in zij-aanzicht, de rompen in voor-aanzicht! 33 van de 36 metopen zijn hier bijeen geplaatst, en de meeste zijn niet afgewerkt: alleen het oppervlak van de figuren is in de zandsteen uitgekapt. Zo zijn ze een bijzonder waardevolle bron voor de studie van de techniek bij het beeldhouwen in de archaïsche periode.

Men heeft bij de opstelling van de metopen rekening gehouden met de mythes die zijn afgebeeld. Ter illustratie geven we de beschrijvingen van 2 ervan.

- Tegen de (zuidelijke) rechterzijwand zie je, op de 1° metope, hoe Apollo en Artemis met hun pijlen de gigant Tityus doden, die hun moeder Latona geweld wilde aandoen. De gigant is, volgens het archaïsche schema, met gebogen knieën afgebeeld. Latona zelf zie je, in een behoorlijk verkleinde vorm, in de armen van de gigant.
- De 6 metopen tegen de (oostelijke) achterwand geven scènes uit de strijd van Heracles tegen de Centauren. Zij sluiten zo aan bij laatste metopen van de (zuidelijke) rechterzijwand en de volgende van de (noordelijke) linkerzijwand, waar je een aantal van de "werken" van Heracles kan zien.
Aan de achterwand kan je zien hoe Pholos, een oude en wijze centaur (volledig als "mens" voorgesteld!) een kruik met wijn opent ter ere van Heracles. Op de geur van de wijn komen de centauren, zelf al goed dronken!, aangelopen, en zij vallen de "heros" aan om hem weg te jagen. De geknielde Heracles treft er twee met zijn pijlen. Één van hen ondersteunt zijn hoofd met zijn hand. De andere stort neer in een dramatisch kluwen van mensen- en paardenledematen. Van rechts komen er twee andere stampvoetend aanzetten, maar hun felheid koelt snel af als zij zien wat hun kompanen is overkomen!

Verder willen wij in deze grote centrale ruimte jullie aandacht nog vragen voor 2 dingen.

Ten eerste is er, in een glazen draaikast, een terracotta

vrouwenbuste uit het laatste kwart van de 6de E. v. C. Opvallend is de "swastika"-motief (of, om het minder exotisch te noemen, het hakenkruis). De "snit" van dit kledingstuk is daarbij erg opvallend, en was tot de vondst ervan onbekend: het lijkt wel een antiek "topje". Het is tenslotte een voorbeeld van wat je bij een tempel (in dit geval de Basilica) aan architectonische versiering moet voorstellen. In dit geval gaat het om een zgn. "acroterion", een decoratief element op het driehoekige voorste fronton van de tempel. Zo waren er twee: op elke hoek stond er één. Van het andere zijn er fragmenten bewaard.

Je vindt trouwens hier in de buurt nog een aantal andere aardewerken versieringselementen, zoals bijv. de "antefixen" (afsluittegeltjes voor de dakpannen) in de vorm van lotusbladeren.

Tegen de noordelijke buitenwand staan verder de voorwerpen opgesteld die men in het **onderaards heiligdom** heeft teruggevonden (zie hoger): de 5 spiezen, 8 bronzen vazen en een grote Attische amfoor, alles te dateren rond 540-530 v. C. De bronzen vazen (6 "hydriae" of waterkannen en 2 amforen) zijn van een prima factuur, en aan de handvatten verrijkt gedecoreerd met dieren (rammen, leeuwen, paarden) en menselijke figuurtjes. Ze waren tot aan de rand gevuld met honing: een uitgedroogde staal ervan staat ook tentoont gesteld. De grote zwartfigurige amfoor is versierd met, aan één kant, de "Apotheose van Heracles" en, aan de andere kant, een "Heilige dans van Silenen en Menaden in tegenwoordigheid van Dionysus en Hermes".

Verder bevat dit museum een unieke collectie **(graf)schilderkunst**. Men heeft een aantal graven uit de buurt hier terug opgesteld, zodat je kan zien hoe deze fresco's in de graven werden aangebracht. De meeste graven zijn Lucanisch (de oorspronkelijke bevolking). Maar er is ook een uniek vb. van Griekse schilderkunst: het beroemde graf van de "Duiker" ("il Tuffatore") (te dateren rond 490-480 v. C.), zo genoemd naar het fresco op de afdekplaat, waar je een duiker (de ziel van de overledene) een gracieuse duik ziet maken in het water (de vergetelheid van de onderwereld). Op de zijpanelen zijn scènes afgebeeld van het begrafenisbanket.

Tenslotte is de kans groot dat er tijdens je bezoek één of andere tijdelijke tentoonstelling loopt. De museumdirectie van Paestum is van een actieve soort!